

A lapp nyelvben előforduló aránylag hosszú tömássalhangzók kérdéséhez.

Régóta ismert dolog, hogy bizonyos lapp szavakban az "aránylag hosszú" tömássalhangzók nem eredetiek, hanem az eredeti tömássalhangzó és egy következő mássalhangzó között lévő magánhangzó kiesése folytán keletkeztek.

QVIGSTAD *Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache* című munkájában (42—43. l.) arra hívja fel a figyelmet, hogy az alapszó végén lévő magánhangzó néha kiesett azok előtt az igeképzők előtt, amelyek a norvég-lapp könyvnyelvben mint *-det* szerepelnek. A felsorolt példák között van két ige, amely eredetileg bizonyosan műveltető ige volt: *bál'det* 'schrecken' (alapszó: *bállát* 'fürchten') és *boal'det* 'brennen', trans. (alapszó: *buollet* 'brennen', intrans.) A műveltető *-ta* igeképző (infinitivus: *-tet*) tárgyalása során ugyancsak említ QVIGSTAD az alapszó végén lévő magánhangzónak kiesésére néhány példát (*Beiträge* 46. l.), többek között ezeket: *bik'tet* (*bivvát*-ból és *bæs'tet* (*bæssát*-ból).

WIKLUND (UL. 99. l.) azt mondja, hogy önkénytelen ugyanazon kapcsolatba hozhatjuk a *bik'tet -vt* 'wärmen' igét a *bivvát* 'warm sein' igével, mint pl. a *bál'det* igét a *ballát* igével.

Szótári előmunkálataimnak már korai időpontján figyelmessé lettem több olyan esetre, amelyben úgy látszott, mintha *k't ~ vt* éppenségyen módon keletkezett volna, mint *bik'tet*-ben. Majdnem 30 évvel ezelőtt írtam egy cikket a *k't ~ vt* váltakozást magukban foglaló lapp műveltető igékről. Ebben a cikkben igyekeztem kimutatni, hogy a norvég-lapp nyelvjárásokban előforduló kétszótagú tárgyias igék, amelyek a *k't ~ vt* váltakozást mutatják, csaknem valamennyien eredetileg műveltető igék (illetőleg ilyen igéknek megfelelő denominális igék) lehettek, úgyhogy a bennük szereplő *t*-elem azonos volna a műveltető *t*-vel (illetőleg az annak megfelelő denominális képzővel): az előtte állott magánhangzó kiesése folytán a *t* összekerült azzal az egyszerű mássalhangzóval,

amely eredetileg a szó tömássalhangzója volt, és az ezáltal keletkezett mássalhangzókapcsolat került azután egyikébe azoknak a váltakozási viszonyoknak, amelyek most a norvég-lapp nyelvjáráásokban mint *k't ~ vt* fordulnak elő. Úgy véltem, hogy az illető szó tömássalhangzója eredetileg azonos volt a következő négy „aránylag rövid“ tömássalhangzó egyikével, még pedig annak a gyönggefokú alakjában: *vv ~ v*, *pp ~ b[v]*, *tt-ä*, *kk ~ g*.

A cikket nem hoztam nyilvánosságra. Beláttam, hogy a szóban forgó kérdés nem alkalmas csupán lapp szempontból való szemléletre, és reméltem, hogy azt egyszer tágabb kapcsolatban tárgyalhatom. A kéziratot félretettem és megfeledkeztem róla egészen addig, míg lapp szótáram nyomtatásában a II. kötet félig nem értem.

Az említett cikkben tárgyalt igék a következők: *bik'tet*, *bqk'tet*, (?) *buk'tet*, *bæk'tet*, (?) *čik'tet*, *dik'tet*, *giek'tât*, *gik'tet*, *hoak'tet*, *ik'tet*, *lâk'tet*, *loak'tet*, *lqktet*, (?) *sæk'tet*. Mindezeket — a legutolsónak említett *sæk'tet* kivételével — fel kellett volna vennem a szótár I.—II. kötetébe, de *bæk'tet*, alapszava a *bæk'tel* melléknévnek (amelynek értelme: 'erős ízű, tápláló, erős', átvitt érteleme: 'tartalmas, hathatós', pl. prédikációról szólva), sajnos ki maradt.

Be kell vallanom, hogy most nemcsak azon három ige mellé, amely az említett cikkel megegyezően a fenti jegyzékben kérdőjellel van ellátva, hanem mások mellé is kérdőjelet tennék. Néha az esetleges alapszó nem is a lapp nyelvben, hanem csak a finnben fordul elő. A biztos esetek között mégis a fentemlített négy alapszótípus mind képviselve van: *bik'tet* (*bivvât*-ből, v. ö. a fentebb mondottakat), *giek'tât* (a *gieppâ* főnévből), *ik'tet* (*ittet*-ből), *hoak'tet* (*hoakkât*-ből; jelentésre nézve v. ö. szótáramban a viszonyt *jārâtit* 2. és *jārrât* között). A *loak'tet* ige nem származik valamely a *pp ~ b[v]* váltakozást mutató alapszóból, hanem olyan alapszóból, amelyben a megfelelő "aránylag hosszú" tömássalhangzó, *p'p ~ pp* fordul elő: *loap'pâ* vagy *loap'pât* (lásd szótáramat).

Lapp szótáram szerkesztése közben elég gyakran akadtam olyan esetre, amelyben valamely a r á n y l a g h o s s z ú t ö m á s s a l h a n g z ó s szó, (főként olyan szó, amelynek mássalhangzókapcsolatában az utolsó tag zárhang), jelentésre nézve közel áll egy aránylag rövid tömássalhangzós szóhoz. Ilyen

esetekben minden okunk megvan arra, hogy közelebbről megvizsgáljuk, nincs-e valamely régi szóképzés a háttérben és az illető aránylag hosszú tömássalhangzó nem valamely magánhangzó kiesése folytán jött-e létre.

Itt különösen azoknak a kétszótagú igéknek a csoportjára akarom felhívni a figyelmet, amelyek különféle hangfajtaikat, többek között különleges állati hangokat is jelentenek.

Lapp szótáram szerint (a III. kötetnek részben már ki nyomtatott, részben kefelevonatos ívei, részben kézirata szerint) összeállítottam ilyen igék sorozatát. Jegyzékem azonban nem tarthat igényt teljességre, mert nagyon is sebtiben kellett összeállítanom. Nem szerepelnek benne a határozottan finn kölcsön-szavak (mint pl. *bāffát*), mellőztem azokat az igéket is, amelyek csupán beszédet, illetőleg sóhajtaszt, nyöszörgést, bőfögést stb. jelentenek, szóval amelyekben a fiziológiai vagy a lélektani mozzanat domborodik ki.

Ha ezt a sorozatot közelebbről megtekintem, szembeötlik az a mód, amelyen ezek az igék a kétszótagú igék három csoportjára: az *á*-igék, az *e*-igék és az *o*-igék csoportjára oszlanak.

Az itt előforduló *o*-igék — az egyetlen *bar'got* kivételével, amely általános kifejezés kiabáló hangokra és ezenkívül különösen erős bögő és bégető állati hangra vonatkozik — mind határozottan állati hangokat jelentenek: *ho'vot*, *mukkot*, *muollot* (= *muollát*), *mækkot*, *njaw'got* (= *njaw'get*), *njikkot*, *šnjir'got*. Beleszámítva a *bar'got* szót, itt 4 aránylag rövid és 4 aránylag hosszú tömássalhangzós igével van dolgunk. Ezzel szemben a sorozat *e*-igéinek aránylag hosszú, *á*-igéinek pedig aránylag rövid tömássalhangzói vannak; mindegyik csoportban csupán egy-egy kivételt találunk, még pedig az állati hangot jelentő *ballet* és *ruow'gât* igéket. Ezek mindegyikére nézve jellemző, hogy mellettük (ugyanazon vagy szomszédos nyelvjáráshoz) olyan igealakok is használatosak, amelyek a fent említett szabályt követik: *bállát*, *ruow'get*.

Megjegyzendő továbbá, hogy az *á*-igék között az aránylag hosszú tömássalhangzóknak mind a négy csoportját képviselve találjuk: a) *skoappát*, *rättát*; b) *juccát*, *roáččát* stb.; c) *goassát*, *šāvvát*, *jállát*, *jurrát*, *skährát* stb.; d) *jábmat*, *jubmát*, *njimmát* (l. *Lærebook i lappisk* című tankönyvem I, 28. §), míg az aránylag hosszú tömássalhangzók számos csoportja közül (l. az emlí-

tett tankönyv I, 30. §) aránylag kevés van képviselve, még pedig egészen különös módon: a sorozatban előforduló 38 aránylag hosszú tömássalhangzós *e*-ige közül 28-nak csakis olyan mássalhangzó-kapcsolata van, amelynek utolsó tagja *k*, 4-nek csakis olyan mássalhangzó-kapcsolata, amelynek utolsó tagja *g*, 2-nek mindkétféle mássalhangzó-kapcsolata lehet, 1-nek olyan mássalhangzó-kapcsolata, amelynek utolsó tagja *č*, és 3-nak a tömássalhangzója *k'k*.

Az említett sorozatban a következő 43 *â*-ige van: *bállât* (~ *ballet*), *ciellât*, *cihrrât*, *čâhrrât*, *čoa hrrât*, *giččât*, *gihrrât*, *goassât*, *hârrât*, *hurrât*, *jâbmât*, *jállât*, *jârrât*, *joaccât*, *jubmât*, *juccât*, *jullât*, *jurrât*, *lâccât*, *mârrât*, *muollât* (~ *muollot*), *njimmât*, *njurrât*, *râtât*, *roáččât*, *ruoččât*, *ruow'gât*, *skâggjât*, *skâhrrât*, *skâllât*, *skillât*, *skoáččât*, *skoallât*, *skoappât*, *skoarrât*, *skuhrrât*, *skuwvât*, *smieccât*, *snuhrrât*, *stuččât*, *šâvvât*, *šnjivvât*, *šuvvât*.

A sorozat 39 *e*-igéje a következő: *ballet* (~ *bállât*), *baw'ket*, *boŕ'ket*, *bæš'ket*, *ciel'ket*, *ciw'ket*, *coak'ket*, *cus'ket*, *čoa'ket*, *goal'ket*, *jâl'ket*, *ju'ket*, *juš'ket*, *lieš'ket*, *loaš'ket*, *læš'ket*, *mieš'ket*, *njaw'get* (~ *njaw'got*), *njiw'ket*, *nŕš'ket*, *roaš'ket*, *ruoš'ket*, *ruow'get* (~ *ruow'gât*), *ræš'ket*, *ska'get* (~ *ska'ket*), *skâr'ket*, *skil'ket*, *skiŕ'get*, *skoa'ket*, *skul'čet*, *skur'ket*, *skœi'ket*, *smier'get*, *snur'ket*, *spai'get*, (~ *spai'ket*), *spoa'ket*, *šai'ket*, *šloak'ket*, *šloay'ket*.

Közelebbi vizsgálat alapján azt találjuk, hogy annak a 31 *e*-igének, amelynek mássalhangzó-kapcsolatában utolsó tagul *k* van, több mint harmadrésze — még pedig 12 — szembetűnő hasonlóságot mutat, mind alak, mind jelentés tekintetében a sorozat *â*-igéinek egyikével:

1. *ciellât* a) 'ugatni'; átvitt értelemben: 'tisztességtelenül beszélni (nem oly erős kifejezés mint *snoallât*); b) (trans.), 'megugatni'; átvitt ért.: 'kiszidni, szájaskodni vlkivel' (nem oly erős, mint *cielâtit*); essivussal: 'becsmérlő értelemben valaminek nevezni';
2. *jállât* 'dörögni (pl. mikor az ég dörög, mikor a jég a vízen erős hidegben recseg, mikor

ciel'ket (= *cielkestit*) 'vacogni (fogakra vonatkozólag)';

jâl'ket 'erősen kopogni (mondják pl. nehéz csizmákról)';

egy nagy rénszarvascsorda megijed és szalad, vagy mikor a szél a faház falait erősen rázza);

3. *juccát* 'erősen zúgni v. búgni (pl. tűzről, amikor erősen ég, a nélkül, hogy ropogna; a tengerről, amikor nem háborog, hanem morajlik; amikor nagyobb rénszarvascsorda halad és legel, vagy amikor embertömeg van mozgásban, zсібong)';

4. *jullát a)* P(olmak) K(arasjok) 'zajlani (pl. jégtömegről, mikor tavasszal megindul a jég a folyón); lármázni, zajogni (pl. gyermekekről)'; *b)* K(autokeino) 'lármázni, hogy ételhez jusson, vagy engedély nélkül ellátni magát étellel (gyermekekről)';

5. *roaččát* 'olyan hangot okozni v. adni, mint amilyen keletkezik, ha az eső száraz bőrre vagy vastag papírra esik (a mondat alánya ez esetben lehet az eső, lehet a bőr v. papír); zörögni valamivel (pl. papírral)';

6. *ruoččát* 'recsegni stb. (valamiről, ami széttörőfélben van; fatörzsről, amely ledőlőfélben van; több ujjról, amelyet gyorsan egymásután húz v. csavar valaki); egyenletesen ropogni (égből boróka-gallyról; a tűzről is)';

7. *skäggját* 'visszhangot adni, visszahangzani valamiben v. valahonnan (pl. üres házban, sziklafalról)';

jus'ket 'döngetni (pl. erős ütésekkel a falon; nem, mint szótáram I. kötetének 450. oldalán áll, egy erős ütessel a falon)';

juł'ket a) 'arra a hangra vonatkozik, amely akkor keletkezik, amikor egy tárgy többször (ez a 'többször' szó hiányzik a szótárban lévő fordításból) ütődik egy másik tárgyhöz (a hang nem érinti a fület egyenesen a levegőn át); többször döngve ütődni valamihez, ami azután a hangot vezeti'; *b)* P. Kr. 'igen erősen dobogni (szívről)';

roaš'ket 'olyan hangot okozni, mint mikor egy-egy esőcsepp száraz bőrre vagy vastag papírra esik (a mondat alánya ez esetben az esőcsepp)';

ruoš'ket 'recsegni stb. (száraz gallyról, amely széttörik, mikor rálép valaki; ujjról, amelyet húz v. csavar valaki; rénszarvas v. szarvasmarha patájáról, járás közben; egyenlőtlenül ropogni (égből boróka-gallyról; a tűzről is)';

skai'get ~ (Kr. QVIGSTADT szerint; úgyszintén FRIIS-nél) *skai'ket* 'a távolból kiáltani vagy más módon erős hangot adni, úgy, hogy a kiáltás v. hang visszahanggal hallatszik';

8. *skährrát* 'egyenletes hörgő hangot adni (mint valaki, akinek a légcsövében sok nyálka van; úgyszintén gépről, amely hasonló hangot ad)';
9. *skillát* 'csengeni (több csengőről, több kolompról), csörögni, csilingelni';
10. *skoallát* 'egyenletesen és huzamosan csörögni, csörömpölni (cserépedényről, üvegholmiról); valamivel (komitativus) egyenletesen és huzamosan csörögni, csörömpölni';
11. *skuhrrát* P, Kr. 'horkolni'; Kt. 'korogni, (gyomorról)'; Kt. 'benne zúgni, zümmögni valamiben (pl. rovar a fülben)';
12. *snuhrrát* Kt. 'horkolni'.

skár'ket 'ismételten, lökésszerűen hörgő hangot adni (emberről v. állatról, amely közel áll a megfojtáshoz v. megfulladáshoz; sokszor az ember halálhörgéséről használják)';

skil'ket = *gil'ket* 'csengeni, hangzani (kis csengőről, kis kolompról)';

scoal'ket 'ismételten csapódó, horzsoló vagy csörgő hangot létrehozni (pl. evezőről vagy hajóscsákyáról, amely ismételten hozzáütődik v. hozzáhorzsolódik a csónak széléhez; cserépedényről v. üvegholmiról, amely egymáshoz ütődik, csörren); valamivel (komitativus) egyenlőtlenül csörögni, csörömpölni';

skur'ket P, Kr. (nomádok), Kt. (nomádok) = *snur'ket*;

snur'ket 'röfögni (mint a disznó; különösen a hím rénszarvasról, párosodás idején)';

Hogy e hasonlóság létrejöttét megmagyarázhassuk, szükséges, hogy e szavak jelentését közelebbről vegyük szemügyre, részint összehasonlítva minden egyes *e*-igét a neki megfelelő *â*-igével, részint pedig összehasonlítva az egyes *e*-igéket egymással és az egyes *â*-igéket egymással.

Ha jelentésüket illetőleg összehasonlítjuk egymással az *â*-csoport igéit és ugyancsak egymással az *e*-csoport igéit, megállapíthatjuk, hogy mindkét csoport olyan igéket tartalmaz, amelyek a legkülönbözőbb fajta hangokat: erőseket és gyengéket, durvákat és finomakat, tisztán mechanikus eredetűeket és többé-kevésbé érzelmi vonatkozásúakat egyaránt jelölnek. Ezt látjuk akkor is, ha összehasonlításunk a két csoport azon 12 igéjére szorítkozik, amely itt is, ott is képviselve van, egyúttal azt is látjuk, hogy az egy csoportba tartozó igék mindegyike a hangok létrejötte módjának azonos árnyalatát fejezi ki. Így a szóbanforgó 12 *e*-ige olyan hangokat jelent, amelyek határozott megszokítá-

sokkal, esetleg lökésszerűen hangzanak, úgy hogy a fül a hangelemek mindegyikét külön-külön könnyen fogja fel. A megfelelő *á*-igék azonban olyan hangokat jelentenek, amelyek vagy az egész idő alatt egyformák, folyamatosak (pl. *juccát*), vagy pedig — és ez áll a legtöbbször nézve — megszakítottak ugyan, de sokkal kevésbé kifejezett módon, mint az *e*-igék. Mindkét csoportra nézve közös, hogy ha a szónak az illető hang egyetlen nekikezdését kell kifejeznie, akkor az *-etit* (illetőleg *-adit*) mozzanatos igeképzőt kell használni: *juzetit*, *jusketit* stb. — Az *e*-igék között azok, amelyeknek nincs megfelelő *á*-igéjük, olyan hangokat jelentenek, amelyek a hang keletkezésének módja tekintetében egyformák az említett 12 *e*-igével kifejezett hangfajtákkal. Mutatis mutandis ez áll a sorozat *á*-igéire nézve is.

Mint már előbb rámutattam, ezen *e*-igék nagy többsége olyan tómassalhangzó-kapcsolatot tartalmaz, amelynek utolsó tagja *k*. Az itt előforduló többi tómassalhangzó — mássalhangzó-kapcsolat, amelynek utolsó tagja *g*, az "aránylag hosszú" kettős-mássalhangzó *k'k~kk* és az *l'č* kapcsolat — fonetikailag tekintve a mássalhangzó-kapcsolatok azon típusához áll közel, amely ezen *e*-igék nagy többségében előfordul. Ami azokat a mássalhangzó-kapcsolatokat illeti, melyeknek utolsó tagja *g*, a sorozatban felvett váltakozó alakok: *skai'get ~ skai'ket*, *spai'get ~ spai'ket* arra látszanak mutatni, hogy a *g* azonos az ezen *e*-igék nagy többségében előforduló *k*-elemmel. Az is lehetséges, hogy itt egy másik képzővel való összeeserülés forog fenn, ugyanis azzal a képzővel, amely előfordul mozgást festő igékben, mint pl. *šaw'get*, *šnjiw'get*, *šuw'get* (a huzamosan zúgó hangot jelentő *šāvvát*, *šnjiwvát*, *šuvvát* igékből).

Ezek után jogosnak látszik az a következtetés, hogy az említett 12 *e*-ige a megfelelő *á*-igékből származik, hogy tehát az aránylag hosszú tómassalhangzók ezen *e*-igékben úgy keletkeztek, hogy egy magánhangzó kiesett az illető *á*-igében előforduló aránylag rövid tómassalhangzó és a képző közül.

Hogy a sorozat többi *e*-igéje közül mennyi keletkezett valamely most már nem létező aránylag rövid tómassalhangzós *á*-igéből való képzés útján, és hogy hány ige nyerte jelenlegi alakját egyenes csoportbefolyás következtében, erről nem lehet semmit

sem mondani. Egy ilyen csoport hangfestő ige esetleg könnyen hathatott kész minta gyanánt. Itt megemlíthető a *hai'ket* ige is, amelynek jelentése 'hai-t kiáltani' (a *hai* felkiáltásban az *i*-t rendszeren zöngétlen befejezéssel ejtik ki).

Vizsgálódásunk eredményét, hogy t. i. ezek a hangokat jelentő *á*-igék alapigék, míg a hangokat jelentő *e*-igék képzés vagy pedig analógia útján jöttek létre, megerősíti az a körülmény, hogy a megfelelő hangot jelentő főnév az első esetben *-á*-végű kéttagú szó, tehát alapszó, a másik esetben pedig *-ás*-végű képzés: pl. *jállá*, *juccá*, *roáččá* stb. (a *ciellát* igének nincsen megfelelő főneve), ellenben: *jálkás*, *juskás*, *roaškás* stb.

Vettakollen ved Oslo.

NIELSEN KONRÁD.